

*Кузенко Г. М.,**кандидат філологічних наук,
доцент кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови
Чорноморського національного університету імені Петра Могили**Проданюк М. Т.,**магістр Інституту філології
Чорноморського національного університету імені Петра Могили*

АСОЦІАТИВНА ПРИРОДА СИМВОЛІВ У ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Анотація. У статті окреслено особливості відтворення символів у художній літературі, з'ясовано, що асоціативна природа символу потребує не тільки раціонально-логічного, а й емоційно-підсвідомого розуміння, виокремлено символи універсальні, специфічні, випадкові, міфологічні, первісні, традиційні, архетипні, колективні, індивідуальні, релігійні, ліричні, встановлено, що без знання мови символів певної культури у творах письменників окремої національної літератури перекладачу не можливо досягнути певного художнього рівня й адекватного декодування іншомовного символічного орнаменту.

Символи фіксуються в національній свідомості у формі непорушних матриць, незмінних сутностей, що вириваються із підсвідомості кожного митця і спрямовують його у свою творчість. Поняття «символ» є специфічним типом світосприйняття, він затаємничений у мові, культурі, мистецтві певного етносу, набуваючи дедалі нових і нових форм. Розуміння символічної природи мови пов'язане із проникненням у багатомірність духовного світу нації, що виявляється та реалізується безпосередньо крізь призму світобачення певного письменника.

За ступенем абстрактності символи поділяються на абстрактно-символічні, предметно-символічні, рослинні символи та зооморфні.

Як підтверджує практика, активніше перекладаються ті художні твори, в основі яких лежать універсальні символи, універсальні й зрозумілі для різних часів і народів. Такі твори досягають рівня світових, поповнюючи скарбницю світового мистецтва.

Основне завдання перекладача полягає у віднайденні у першотворі знаків, які несуть основне символічне наповнення, та декодуванні їх засобами мови перекладної версії, розкритті їх глибинної наповненості. Для того, аби правильно зрозуміти символічну наповненість твору та розкрити прихований зміст, необхідно досягти основної мети, яка постає перед перекладачем: визначити відповідності символічних структур творів в оригіналі та перекладі, адекватності їх відтворення.

Ключові слова: символ, символіка, рослинна символіка, зооморфна символіка.

Постановка проблеми. Проблема символу у світовій територіальній думці віддавна досліджується на побутовому, філософському, естетичному, психологічному, мовознавчому, містично-окультному та інших рівнях. Глибоке пізнання символіки стає органічною потребою кожної людини, котра прагне

до самовдосконалення, духовності, культури. Мистецтво осягнення духовного світу передбачає застосування різних аспектів світорозуміння, які фіксуються та проявляються у мові, що є скарбницею духовного, культурного досвіду народу.

Взаємозв'язок символіки й культури становить особливий інтерес для перекладознавчих досліджень. Символ як продукт культурно-історичного розвитку людства, пов'язаний із мовою, світоглядом, пізнанням світу, міфологією, явищем усної художньої творчості в її родовидових трансформаціях, жанровій специфіці, динаміці. Індексуючи символи, пов'язані з міфологічними уявленнями, науковці мають на увазі комплекс даних мови, поезії, обрядів, звичаїв, вірувань. З розвитку символіки видно, що символ вийшов із образу міфологічного, але він більш сконцентрований, глибокий, це своєрідний код, у якому узагальнена вся робота думки, уяви, почуттів, яка накопичувалася протягом століть.

Символи, будучи складовою частиною художнього твору, відіграють важливу роль у розумінні ідейної спрямованості й авторського задуму художнього твору [1]. Вони мають власну специфіку як поняття світоглядні, формотворчі, стилістичні, а їхнє використання автором у художньому творі допомагає створити поле для багатогранної інтерпретації твору читачем, створити образи героїв, відображаючи їх світ та емоційний стан, що сприяє донесенню до читача основної ідеї твору.

Дослідження й аналіз глибинних структур національної свідомості пов'язується саме з дослідженням художньої сутності символів. У процесі трансформації будь-якого типу тексту з однієї лінгвістичної системи в іншу перекладач займається інтерпретацією не тільки поверхневих денотативних значень компонентів, а й усіх глибинних змістових одиниць перекладу, особливо якщо вони представляють собою символи. І чим більше таких компонентів ретрансльовано, тим більш правдивим, адекватним і якісним буде переклад.

Проблемі походження, виникнення символу присвячені численні дослідження у філософії, семіотиці, психології, філології та фольклористиці. Вивчення природи символу було предметом дослідження таких відомих вчених як: І. Кант, Е. Касирер, О.Ф. Лосев, Ю.М. Лотман, М.К. Мамардашвілі, А.М. П'ятигорський, Ч.С. Пірс, Б.А. Успенський, Ф. Шеллінг та ін. М. Лановик досліджує й окремо розглядає питання символів, архетипів і міфів, що є вагомим внеском у розвиток художнього перекладу [4].

Сьогодні є важливим дослідження й аналіз особливостей використання символів в англійських художніх текстах. Письменники використовують у своїх творах велику кількість символів для відображення головних характеристик героїв й ідейного навантаження. Вони розширюють смислову перспективу твору, дозволяють читачеві на основі авторських «підказок» вибудувати ланцюг асоціацій, що зв'яже різні явища життя. Маючи асоціативну природу, символ потребує не тільки раціонально-логічного, а й емоційно-підсвідомого розуміння. Логічні, причинно-наслідкові зв'язки між порівнюваними об'єктами можуть бути неістотними, часто домінує вища, незбагненна, містична асоціація [2]. Крім того, в умовах індивідуально-авторського осмислення дійсності, втіленої у художній текст, символ може виступати недостатньо чітко окресленим, прихованим, швидше внутрішньо-відчутим, аніж до кінця пізнаним.

У символі може бути виражена система відповідностей між різними сторонами дійсності (наприклад, світом природи і життям людини, суспільством і особистістю, реальним і нереальним, земним і небесним, зовнішнім і внутрішнім).

Для носія мовної культури символи та символічні значення зазвичай відомі, проте вони стають справжнім викликом для перекладача, коли необхідно передати їх мовою перекладу. Йдеться не про звичайну полісемію, а про цілий пласт архетипних значень, які необхідно або експлікувати, або інтерпретувати, або компенсувати, адже в іншому випадку текст буде частково або повністю неадекватно представлений, а отже, переклад – неякісним.

Виклад основного матеріалу. Символи фіксуються в національній свідомості у формі непорушних матриць, незмінних сутностей, що вириваються із підсвідомості кожного митця і спрямовують його у свою творчість. Поняття «символ» є специфічним типом світосприйняття, він загамтований у мові, культурі, мистецтві певного етносу, набуваючи все нових і нових форм. Розуміння символічної природи мови пов'язане із проникненням у багатомірність духовного світу нації, що виявляється та реалізується безпосередньо крізь призму світобачення певного письменника.

Символіка – поняття загальнолюдське і національно специфічне, етногенетичне. Виокремлюють символи універсальні, специфічні, випадкові, міфологічні, первісні, традиційні, архетипні, колективні, індивідуальні, релігійні, ліричні та ін. Поміж аналізованих символічних кодів є архетипи (архаїти) і еволюти (трансформати).

Символ визначається як предметний образ, який на базі певних асоціативних, гносеологічних або інших зв'язків репрезентує поняття або явище. Варто відзначити два базових аспекти, що впливають на символіку: етнокультурні та ментальні утворення, а також індивідуальні фактори, які знаходять своє відображення в символі.

Смислова структура символу багатопланова і розрахована на активну внутрішню роботу того, хто сприймає. Варто виокремити три основні відношення символу до означуваного: порівняння, протиставлення і відношення причинне. За ступенем абстрактності символи поділяються на чотири основні структурні розділи:

- 1) абстрактно-символічна образність, що включає в себе геометричні фігури та комбінації, числову і колірну символіку;
- 2) предметно-символічна образність, що складається з власне художніх, стилізованих і символічних зображень при-

родних сутностей (елементи ландшафту, стихії, атмосферні явища) та предметів і ручних виробів;

3) рослинна символіка;

4) зооморфна символіка, до якої належать зображення фантастичних персонажів та істот [6].

За своїм походженням символи належать до колективної свідомості певного соціуму, вони є відомими носіями певної культури, у них криється об'єктивне (релевантне) значення. На відміну, скажімо, образу, якому не властива глибина думки, символ, навпаки, спрямований на глибину, утримуючи при цьому і головне в формальному уявленні свого змісту. Символ є одним із традиційних способів позначення концепту. В його основі лежить образ – цілісне наочне уявлення про реальний предмет, явище, властивості, відносини.

Якщо категорія образу передбачає ототожнення образу із самим собою, то категорія символу робить акцент на тому, що образ виходить за власні рамки, але при цьому має певний прихований зміст, який зливається з образом, проте не є йому тотожний. Цей зміст, строго кажучи, не можна роз'яснити шляхом зведення інформації до однозначної логічної формули, а можна лише пояснити за допомогою співвідношення з подальшими символічними зв'язками, що не будуть давати чіткої відповіді, проте наведуть на неї.

Зміст символу реально існує лише у свідомості людини, всередині контексту, поза яким ми спостерігаємо лише порожню форму символу. Символ як одна із могутніх підвалин культури пов'язана із проникненням у багатомірність духовного світу нації, що виявляється та реалізується безпосередньо крізь призму світобачення певного письменника. В цілому, семантика житла, в будь-якій культурі, є одним з найважливіших типів знакової системи, де будинок виступає найважливішим і семантично навантаженим об'єктом, місцем численних обрядів і ритуалів, із захисною символічною функцією, а стіл в кімнаті виступає сакральним центром житла, поріг – елементом будинку, що грає роль символічної межі із зовнішнім світом, вікно – джерелом світла в будинку.

Переходячи безпосередньо до національних символів у художньому тексті, Ю.М. Лотман у своїй праці наголошує на тому, що область значень символів завжди багатозначна, і тому, утворюючи лише кристалічну решітку взаємних зв'язків, вони створюють той «поетичний світ», який складає особливість певного художника, який черпає свою символіку з арсеналу епохи, культурного спрямування, соціального кола [5, с. 117].

Символ пов'язаний із пам'яттю культури і цілий ряд символічних образів пронизує по вертикалі всю історію людства або великі її арсенальні пласти. Індивідуальність художника проявляється не лише у свідомості нових оказіональних символів (у символічному прочитанні несимволічного), але і в актуалізації часом цілком архаїчних образів символічного характеру. Категорія символу реалізовує свій зміст завдяки дії багатьох мовних та позамовних (культурних, національних, релігійних і т. ін.) чинників, які визначають його розуміння всіма членами даного соціуму. Тож національна специфіка та доісторична пам'ять знаходять свій вияв не лише на рівні тем та мотивів, а й на рівні художнього слова.

У теорії символу велика роль належить уявленню – головній ознаці, що виступає зв'язком образу із значенням. Сучасні теоретики символу вважають, що образи, різноманітні за сукупністю ознак, можуть бути тотожні за уявленням і значен-

ням; що той самий образ може мати різні, іноді протилежні, значення, інакше кажучи: може розглядатися і застосовуватися із стількох точок зору, скільки в ньому ознак.

Простежуючи генезу народної символіки, науковці відзначають, що багато символічних образів у своїй основі мають матеріальне, економічне життя первісного суспільства і переважно пов'язані із землеробством та мисливством. У зв'язку з цим значна група символів походить із спостережень людини над природою та власною діяльністю на її лоні. Таким чином, сила, влучність, хитрість, спритність, швидкість у погоні за дичиною були головними достоїнствами чоловіків, запорукою розуму, бо діяльність розуму спрямовувалася переважно на полювання. Саме до тих часів і належать символи молодця: *сокіл ясний, кінь борзий, олень швидкий*. Земля виступала як символ *жінки, матері*; калина, пшениця, біла лебідка – символ *молодої дівчини*; білий колір – символ *краси, кохання, вірності, чистоти*.

Мова, поезія, мистецтво зберегли чимало біблійних символів, знання яких дозволяє усвідомити суть буття, пророчих книг Біблії, так наприклад: лев та агнець два образи, що описують одну реальність – Сина Божого, дерево життя – це і дерево роду, де кожна гілка позначає якогось родича, а всі разом, на дереві, є втіленням родоводу певної людини, Вавилонська блудниця на багряному звірі представляє релігійну систему, а звір символізує політичну владу. Позиція сидячої на звірі, свідчить про те, що релігійна система господарюватиме над світською й політичною силами. Подібні літературні прийоми характерні для більшості пророчих книг Біблії, а їхні художні образи зазвичай символічні, але не кожний символ є художнім образом.

Пізнавши мову, культуру, образ мислення нації, перекладач починає розуміти особливості менталітету даної культури, а вся сукупність фонових знань допомагає йому досягти адекватності, повноцінності, еквівалентності перекладу, першочергово перекладу художньої літератури. Перекладач знаходиться одночасно в зоні двох національних концептосфер. Чим вище рівень художньої образності тексту, тим вище ступінь залежності цього тексту від тієї національної культури, в рамках якої він створений, і тим складніше завдання перекладача [2].

Художній переклад іде в одному річизі з оригінальною творчістю, він розвиває мову, розширює коло понять, збагачує культуру народу. Перекладаючи твір, перекладач використовує переносні значення, лексичні утвори, крилаті слова, окреслює засобами своєї лексики нові поняття, переймає способи, – не лексику і не граматичну будову, а способи лаконізму, інструментовки, образної типізації, емоційного насаження і загалом здійснює для свого народу засобами своєї мови освоєння культури іншого народу, отже, й культури його мови.

Виходячи із викладеного вище, можна визначитися, що перекладачу вміння мислити символами є необхідним, але цього не достатньо для досягнення художніх цілей; без знання мови символів певної культури у творах письменників окремої національної літератури перекладач не зможе досягнути певного художнього рівня та адекватного декодування іншомовного символічного орнаменту; потрібна неабияка гнучкість мислення перекладача, який крізь досвід колективного підсвідомого своєї нації повинен досягти емоційної сили символічного мислення іншомовної колективної пам'яті. В решті решт,

слід пам'ятати, що тексти тяжіють до символізації і перетворюються в символи культури. На відміну від інших видів знака, які зберігають пам'ять, символи отримують високу автономію від свого культурного контексту і функціонують не тільки в синхронному зрізі культури, а й в її діахронних вертикалях [3]. Тому вагомість рішення перекладача ускладнюється ще й тим, що він повинен надзвичайно проникливо ввійти у саму сутність символів та їх розмаїття, аби виявити сутність самогобуття.

Як підтверджує практика, активніше перекладаються ті художні твори, в основі яких лежать універсальні символи, універсальні й зрозумілі для різних часів і народів. Такі символи відтворюють зміст загальнолюдських понять, таких як, приміром, «життя», «смерть», «кохання», «ненависть», «добро», «зло», вони знаходять спільне мовне виявлення у словесно-предметній сфері мови перекладу, пропускаються через спільну систему народних уявлень і асоціацій, здобувають виразні національні ознаки. Такі твори досягають рівня світових, поповнюючи скарбницю світового мистецтва. Однак, у мовному арсеналі кожної етнокультури існує значна частина символів, яка являє собою помітний відбиток специфічної, притаманної лише їй, народнопоетичної традиції. Тому, зазвичай, перехід національних символів з однієї культури в іншу при перекладі відбувається шляхом складних семантичних трансформацій, зумовлених образно-значеннєвим перенесенням на ґрунті даної етнокультури в іншу культуру, з опорою на відповідні прагматичні значення, національно орієнтований набір пресупозицій.

Оскільки знаки-символи є полісемічними, вони мають багато значень у різних культурах і їх можна по-різному інтерпретувати у тому чи іншому контексті, що складає вагомі труднощі при перекладі. Кожна культура володіє своїм свідомим та позасвідомим, має свої поняття та образи, промовляє певними символами, які перекладач неодмінно повинен розпізнати та адекватно передати.

Висновки. Отже, символ не лише покликаний розкрити прихований сенс твору, збагатити його зміст, а й зрозуміти внутрішній світ автора та його персонажів. Використання у художньому творі автором символів, допомагає створити поле для багатогранної інтерпретації твору читачем. Тракткування символу може бути нескінченним, але значення, яке він отримує, тісно пов'язане з особистістю, її намірами, а також оточенням. Символ як лінгвопоетична та філософська одиниця набуває сакрального змісту та представляє собою концептосферу тієї епохи, до якої відноситься той чи інший твір.

Основне завдання перекладача полягає у віднайденні у першотворі знаків, які несуть основне символічне наповнення, та декодуванні їх засобами мови перекладної версії, розкритті їх глибинної наповненість. Для того, аби правильно зрозуміти символічну наповненість твору та розкрити прихований зміст, необхідно досягти основної мети, яка постає перед перекладачем: визначити відповідності символічних структур творів в оригіналі та перекладі, адекватності їх відтворення. Якщо символічне мислення культури, з мови якої здійснюється переклад, не співпадає з символами культури-сприймача (що відбувається у переважній більшості), перекладачеві потрібно дослідити історичне минуле культури тексту оригіналу, адже саме у минулому бере свій початок символізація понять та образів.

Література:

1. Гаврилів Т. Текст між культурами. Перекладознавчі студії. Київ : Критика, 2005. 200 с.
2. Есаянц М.М. Коммуникативно-прагматическая интенция переводчика в плане проблемы понимания художественного текста. *Научный Вестник*. 2007. № 6. С. 23–27.
3. Заботкина В.И. Основные параметры прагматики нового слова (по материалам современного английского языка). *Проблемы семантики и прагматики* : сборник научных трудов / Калининградский университет. Калининград, 1996. 111 с.
4. Лановик М. Теорія відносності художнього перекладу: літературознавчі проєкції. Тернопіль: редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2006. 470 с.
5. Лотман Ю. Анализ поэтического текста. Структура стиха : пособие. Ленинград : Просвещение, 1972. 271 с.
6. Соломоник А. Очерк общей семиотики. Минск: МЕТ, 2009. 191 с.

Kuzenko H., Prodanyuk M. The associative nature of symbols in literary translation

Summary. The article describes the features of reproduction of symbols in fiction, reveals that the associative nature of a symbol requires not only rational-logical but also emotionally-subconscious understanding, distinguishes universal, specific, casual, mythological, primitive, traditional, archetypal, individual, religious, lyric symbols. Without knowledge of the language of symbols of a particular culture in the works of writers of a particular national literature, it is

not possible for the translator to reach a certain artistic level and adequate decoding of foreign symbolic ornament.

Symbols are fixed in the national consciousness in the form of immutable matrices, immutable entities that emerge from the subconscious of each writer and direct him into his work. The concept of “symbol” is a specific type of worldview, it is hidden in a language, culture, art of a particular ethnic group, taking on more and more new forms. Understanding the symbolic nature of language is related to the penetration into the multidimensionality of the spiritual world of a nation, which is revealed and realized directly through the prism of the worldview of a particular writer.

In terms of abstractness, symbols are divided into abstract-symbolic, object-symbolic, plant and zoomorphic symbolism.

As practice confirms, those works of art that underlie universal and understandable symbols for different times and peoples, are more actively translated. Such works reach the level of the world, replenishing the treasury of the world art.

The primary task of the translator is to find the main symbolic content in primordial characters, and to decode it by means of the language of the translated version, to reveal the depth of fullness. In order to properly understand the symbolic content of the work and to reveal the hidden content, it is necessary to achieve the main goal that the translator faces: to determine the correspondence of symbolic structures of the works in the original and the translation adequacy of their reproduction.

Key words: symbol, symbolism, plant symbolism, zoomorphic symbolism.